

Latin-Amerika irodalma a XX. században

A latin-amerikai avantgarde legmaradandóbb érdeme, mely egybeesik a leg-radikálisabb európai avantgarde lényegével, a nem európai értékek büszke meghirdetése volt Latin-Amerikában. Ez az állásfoglalás készítette Oswald de Andrédét 1928-ban, a brazil modernizmus virágzásának tetőpontján, a *Manifiesto antropófago* (Embrevő kiáltvány) közlésére. Ez a brazil „embrevés” Antônio Cândido szerint azt a célt tűzte maga elé, hogy „fölfalja az európai értékeket, amelyeket el kell pusztítani ahhoz, hogy a mi valóságunkba olvaszthassuk őket, amint az embrevő indiánok is fölfalták ellenségeiket, hogy bátorságukat magukba szívhassák”. Ugyan-ebben az évben jelentette meg Mário de Andrade, a brazil modernizmus fő képviselője *Macunaima* című művét. Ez „egyfajta rapszódia prózában, amely a mítoszok szabadságával kezeli az időt és a teret”.

„Az európai értékek fölfalása” azért, hogy a mieinket kifejezhessük — ezt az aktust hajtja végre lényegében a perui indigenizmus és az Antillák negrizmusa. Ez az első áramlat, amely Mariátegui ösztönzésére alakult ki, mindaddig nem hozott létre egyetemes értékű esztétikai alkotásokat, amíg José María Arguedas — aki a kecsua indiánok között nőtt fel, és akire később, amint maga is kijelentette, Mariátegui és Lenin hatottak leginkább — bele nem kezdett hatalmas, amerikai viszonylatban páratlan művébe; ez egy olyan világ összetett, fájdalmas és érzékeny drámáját ábrázolja, amelynek alkotóelemei még nem forrtak össze. „Úgy hat az olvasóra, mint a XVII. századi Spanyolországban hathatott az inka Garcilaso” (perui író, humanista, 1539—1616) — mondotta róla méltán Fernando Alegria.

Az Antillák negrizmusát az európai „négerdivat” hozta létre, de rövidesen annak a keverék kultúrának a heves és felvilágosult öntudatra ébredésévé vált, amelynek fő alkotóeleme afrikai, és amelynek talaján a rabszolga származás és a belőle származó neokolonialista kizsákmányolás egyértelmű tudata az avantgardista lázadást szervez forradalmi magatartássá alakította. Ebben a talajban gyökerezik a mai Latin-Amerika egyik legnagyobb társadalmi költőjének, Nicolás Guillénnek az életműve, Jacques Roumain és Aimé Césaire rangos költészete, és e nyomok elvezetnek a legfiatalabbakig, mint például René Depestre vagy Edward Brathwaite.

Ilyen kiváló alkotók (anélkül, hogy megfeledekezniék az Antillák gondolkodóiról és politikai harcosairól, mint amilyen Marcus Garvey és Frantz Fanon) szavatolják a latin-amerikai irodalom és gondolkodás nemzetközi hatását, amely ezúttal nem Európa felé irányul. Ha a latin-amerikai modernizmust, az Európára gyakorolt hatásáért, Max Henríquez találó kifejezésével, „a gályák visszatérésének” nevezzük, akkor ezt az újabb kisugárzást nevezhetnők a *rabszolgaszállító hajók visszatérésének*, mivel elsősorban Afrikában érezhető. Fanon példája erre a leg-ékekesszólóbb bizonyíték, de emlékeztethetünk arra is, hogy a ghanai zászló fekete csillagának eredete Garvey *Black Star Lines* című művében található, vagy arra, hogy mennyit köszönhet Agostinho Neto mint költő a másik költőnek, Nicolás Guillénnek.

A második világháborút követő tizenöt esztendőben kialakult az a gyarmati vagy félgymarmati világ, amelyet pongyola kifejezéssel „gyengén fejlett”, vagy „fejlődő”, vagy „harmadik” világnak neveztek el. A latin-amerikai irodalomban a már fentebb említett írók érettebb művein kívül új nevek is megjelentek, mint például Manuel Bandeira, Ezequiel Martínez Estrada, Murilo Mendes, Carlos Drummond de Andrade, Juan Bosch vagy Ciro Alegria. És olyan regények, mint *El señor Presidente* (Elnök úr, 1946) és *Hombres de maíz* (Kukoricaemberek, 1949) — Miguel Angel Asturias tollából; Agustín Yáñez: *Al filo del agua* (Az ár mentében, 1947); Leopoldo Marechal: *Adán Buenosayres* (1948); Alejo Carpentier: *El reino de este mundo* (Földi királyság, 1949) és *Los pasos perdidos* (Tévelygés, 1953); Manuel Rojas: *Hijo de ladrón* (A rabló fia, 1951); George Lamming: *In the Castle of my Skin* (Bőrömmek várában, 1953); Juan Rulfo: *Pedro Páramo* (1955); Jacques Stéphen Alexis: *Compère Général Soleil* (Nap tábormok, 1955); Gabriel García Márquez: *La Hojarasca* (A söpredék, 1955); João Guimarães Rosa: *Grande Sertão: Veredas* (Nagy Bozót: Ösvények, 1956). Csupán 1958-ban, egyetlen év alatt olyan művek jelennek meg, mint: Nicolás Guillén: *La paloma de vuelo popular* (A nép galambja száll); Alejo Carpentier: *Guerra del tiempo* (Az idő háborúja); Pablo

Neruda: *Estravagario* (Különcködés); José María Arguedas: *Los ríos profundos* (Mély folyók); Jorge Amado: *Gabriela, Cravo e Canela* (Gabriela, szekfü és fahéj); José Lezama Lima: *Tratados en La Habana* (Havannai egyezmények); Octavio Paz: *La estación violenta* (Dühöngő évszak); Cintio Vitier: *Lo cubano en la poesía* (A kubai alakja a költészetben); Edouard Glissant: *La lézarde* (Repedés a falon).

A figyelmes olvasó e műveket olvasva ráeszmél, hogy hatalmas és ellentmondásos örökségünket mily alkotó módon sikerült asszimilálnunk. De azt is megállapíthatja ez az olvasó (és meg is kell állapítania), hogy ha a történelmi környezet, a világ, amelyből ez az irodalom kinőtt, „gyengén fejlett” is, nem szükségképpen „fejletlen” az irodalom, amely ezt a világot összetetteen és hitelesen ábrázolja. Sőt, több szempontból egyenesen fejlett irodalomnak tekinthető már.

És noha ebből az irodalomból kinőtt néhány kiváló, határainkon kívül is ismert író (Gabriela Mistral 1945-ben Nobel-díjat kapott; az ötvenes években kezdek Borges, Carpentier, Asturias, Amado, Césaire, Neruda, Guillén műveit fordítani), mégis csak a hatvanas évek elejétől beszélhetünk a latin-amerikai irodalom bevonulásáról a világirodalomba. Erre a jelenségre Roger Caillois hívta fel a figyelmet a *Le Monde* hasábjain 1965-ben: „A latin-amerikai irodalom a holnap nagy irodalma. Mint ahogy a múlt századé az orosz volt, és a húszas-negyvenes éveké az észak-amerikai. Most Latin-Amerika órája ütött.”

Nyolc esztendővel Caillois megfigyelése után, 1973-ban Vera Kutyjejsikova valójában francia kartársra jóslatával egyezően arról a szerepről ír, „amelyet a világirodalomban az a Latin-Amerika játszik, mely szinte napjainkig a történelem és a kultúra perifériájára szorult, és amely most a színpad előterébe lépett”. Kutyjejsikova nem elégszik meg a pusztá ténymegállapítással, hanem felfedi az okokat is: „Az ötvenes és hatvanas évek irodalmi újításai Latin-Amerikában általában a nemzeti felszabadító mozgalmakhoz kapcsolódnak, amelyek kiindulópontja a kubai forradalom volt. [...] Ma [...] már nyilvánvaló, hogy ha meg akarjuk érteni a latin-amerikai irodalmat, vissza kell helyeznünk világirodalmi kontextusába, a gyarmatosítás ideológiájának válságába, elsősorban a [latin-amerikai] kontinens népei által vívott harcba a nemzeti felszabadulásért.”

Az irodalomról tudjuk, hogy a valóság egy új oldalát világítja meg, olyan zónát, amely elsősorban irodalmon kívüli okokból vonja magára a figyelmet, de amely ezt a figyelmet csak tisztán irodalmi értékekkel képes fenntartani. A világ olvasói felfedeztek egy irodalmat, amely már jó néhány évtizede elérte érettségét (Martí és Darío műveiben), amely kidolgozta és tovább csiszolja a maga világszínvonalon álló és sajátos problémái kifejezésére alkalmas eszközeit. És azt is felfedezték, hogy Latin-Amerika leghitelesebb alkotóiban és műveiben nem csupán „nyugati” vívmányok másolata, hogy kultúrájának jelentésrendszere, valamint a Nyugat által az egész bolygón elterjesztett szemiotikai rendszer között nincs éles törésvonal. Hogy mi, latin-amerikaiak, nem vagyunk európaiak, hanem Lipschütz találó kifejezésével: „europoidok” vagyunk. A tény, hogy ösnyugati (spanyol, portugál) birodalmakból származunk, és a modern Nyugattal való drámai dialógusban építettük magunkat tovább, helyzetünket némiképp rokonítja az európai peremvidékek helyzetével. Megkülönböztető a sajátosságunk, hogy magunkba olvasztottuk a bennszülött kultúra örökségét, és afrikai gyökerekkel is gazdagodtunk; utóbbiak erőteljes elemei művelődésünkben a fajkeveredés folyamatának. Ennek a két tényezőnek köszönhető az olyan művek elterjedése, amelyek — amint az ilyen esetekben gyakran előfordul — magának az *irodalom* fogalmának a kitágulását eredményezték, a műfajok új meghatározású és rangsorú rendszerezését. Ma mindenki egyetért abban, hogy a *Háború és béke* az emberiség egyik legnagyobb regénye. De maga Tolsztoj, aki tudatában volt a különbségnek műve és a kor szabványos (s úgy tűnik, Nyugaton szentségnek tekintett) alkotásai között, mondotta: „nem regény, és még kevésbé történelmi krónika”, és hozzáfűzte, hogy „az orosz irodalom Puskin óta nemcsak hogy számos esetben eltér az európai (értsd: „nyugati”-európai) szabályoktól, de időnként még szöges ellentétbe is kerül velük”. Tizenegy évvel ezelőtt Alejo Carpentier azonos helyzetből idézve meg Latin-Amerikát, a következőképpen általánosított egy akkor még elsősorban helyi problémát: „Korunk minden nagy regénye arra készítette az olvasót, hogy felfszisszenjen: »ez nem regény!«” Hasonló alapokon nyugszik az az elmélete is, miszerint a latin-amerikai regényírónak a valóságot aprólékosan kell leírnia, olyan nyelvezettel, amelyet ő maga „barokk”-nak nevez: csakis ilyen módon szövegezhető meg az a valóság, amelyet a világ tekintete még nem fogadott be, csakis így magyarázható és fogadható el nemzetközileg. Más szóval, ahogy Arguedas a perui bennszülöttek világát a spanyol nyelvű olvasó számára hozzáférhetővé teszi, ugyanúgy szeretné Carpentier az egyetemes olvasó számára az egész Latin-Amerikát hozzáférhetővé tenni. És bár a nyelv kétségtelenül gazdag (ami tájékoztató

szerepéből következnek, és nem valamilyen túlburjánzó tenyészet-jellegből), a hangsúly mégis ennek a valóságnak a sajátosságára esik, amely az artikulációs bázis különlegességében és az ún. „fejlett” világhoz viszonyított fáziseltolódásban nyilvánul meg. Ezt nevezte Carpentier a szürrealizmussal folytatott, termékeny vitájában „csodás való“-nak.

Változatos stilisztikai gazdagságukkal és általában polemikus ellentétben a nyugati variánssal, a latin-amerikai drámai valóság felfedezését tükrözik tehát az általunk felsorolt regények, és a későbbiek is, mint például: Wilson Harris: *Palace of the Peacock* (A páva palotája, 1960); Carlos Droguett: *Eloy* (1960); Juan Carlos Onetti: *El astillero* (A hajógyár, 1961); Alejo Carpentier: *El siglo de las luces* (A fény százada, 1962); Carlos Fuentes: *La muerte de Artemio Cruz* (Artemio Cruz halála, 1962); Julio Cortázar: *Rayuela* (Ugróiskola, 1963); Mário Benedetti: *Gracias por el fuego* (Köszönöm a tüzet, uram, 1965); Mário Vargas Llosa: *La casa verde* (A zöld palota, 1966); Gabriel García Márquez: *Cien años de soledad* (Száz év magány, 1967); David Viñas: *Los hombres de a caballo* (Emberek lóháton, 1967); Manuel Cofiño: *La última mujer y el próximo combate* (Az utolsó asszony és a közeli ütközet, 1971); Augusto Roa Bastos: *Yo el Supremo* (Én, a Legfőbb, 1974); Haroldo Conti: *Mascaró, el cazador americano* (Mascaró, az amerikai vadász, 1975).

Hasonló műveknek köszönheti a jelenleg főleg regényekkel képviselt latin-amerikai irodalom azt a nemzetközi elismerést, amelyet a modernizmus és az avantgarde idején költészetével aratott. Annak idején az orosz és az észak-amerikai regény is irodalma hírnökeként jelentkezett, hasonló okokból: olyan tartományokról tudósítottak, amelyek az érdeklődés központjába kerültek. Ami szükségszerűen nem csupán a tárgyak újszerűségét hozta magával, hanem a szemléletét is: Tolsztoj és Dosztojevszkij, Faulkner és Hemingway, Carpentier és Márquez nemcsak különböző tájakról beszélnek, de (egymástól és másoktól) különböző módon is, és ezzel az egész emberiséget gazdagítják.

Persze, a kortárs latin-amerikai irodalom nem korlátozódik a regényirodalomra. A költészet és az elbeszélés, bár sokkal kisebb nemzetközi elterjedésnek örvend, éppoly gazdagságot és feszültséget tartalmaz, amint azt két legjelesebb alkotónk, Mario Benedetti és Julio Cortázar megjegyezte. Az előbbi Benedetti „nagy amerikai költészet“-nek nevezi. Ez nem csupán a már klasszikusnak számító költők művét jellemzi, hanem az olyan költőket is, mint Vinicius de Moraes, Gonzalo Rojas, Eliseo Diego, João Cabral de Melo Neto, Álvaro Mutis, Ernesto Cardenal, Jaime Sabines, Alejandro Romualdo, Derek Walcott, Fayad Jamís, Juan Gelman vagy Roque Dalton. Másrészt, Cortázart idézve „a spanyol nyelvű amerikai országokban az elbeszélésnek olyan kivételes fontosságot tulajdonítanak, amelyet az újlatin nyelvterület többi részén (mint például Franciaországban vagy Spanyolországban) eddig sohasem“. Magának Cortázarnak vagy Benedettinek az elbeszélései igazolják ezt az állítást, de hivatkozhatnánk olyan regényírók elbeszéléseire is, mint Carpentier, Arguedas, Onetti, Rulfo, Roa Bastos, García Márquez vagy Salvador Garmendia, és persze azokra az írókra, akik szorosan ehhez a műfajhoz kapcsolódnak, mint: Francisco Coloane, Onelio Jorge Cardoso, Juan José Arreola, René Marqués, Julio Ramón Ribeyro vagy Antonio Benítez.

Ami kiváltképp jellemző a latin-amerikai irodalomra, az a kivételes szerep, amelyet az Alfonso Reyes által „ancilláris“-nak nevezett művek játszottak és játszanak benne. Ezeket — és most olyan szóhasználattal élünk, amelyet csak módjával érzünk kielégítőnek — „vallomás-irodalomnak“ is nevezik. A dokumentum műfajáról van szó, amely Sarmiento *Facundo* (A bőbeszédű, 1845) és Euclides da Cunha *Os Sertões* (A vadon, 1902) című írásaitól kezdve Pablo de la Torriente *Peleano con los milicianos* (Harcban a nemzetőrökkel, 1938), Carlos Luis Fallas *Mamita Yunai* (1941) és Rodolfo Walsh *Operación masacre* (Mészárlás, 1957) című művein keresztül Ernesto Che Guevara *Pasajes de la guerra revolucionaria* (Részletek a forradalmi háborúból, 1963) című alkotásában csúcsondott ki. Olyannyira fellendült ez a műfaj, hogy szinte minden más műfajba is beszüremlett. A valómások kívül előkelő helyet foglalnak el irodalmunkban Bolívar, Martí, Fidel Castro és Che Guevara beszédei, cikkei, levelei is, bár az akadémikus szemlélet szűklátókörűsége miatt gyakran az érdeklődés perifériájára szorulnak. Igaz, az irodalmi életünket az utóbbi években egyre gyakrabban felkavaró heves vitákból nemegyszer tisztánlátó, szókimondó tanulmányok születnek.

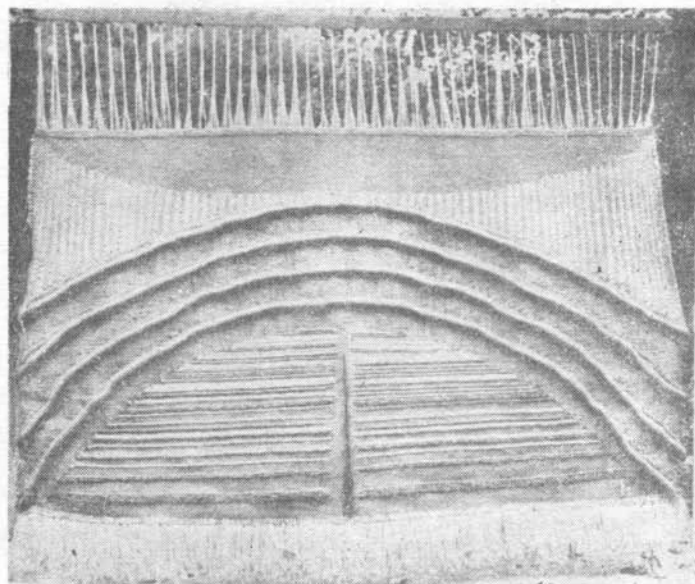
A latin-amerikai irodalomnak a világirodalom szerves részeként való elismerése természetesen nem vezethet önelégültséghez. Csakis azt kell szem előtt tartanunk, hogy mennyivel tágujt általa az emberiség valóságos láthatára. Arról sem feledkezzünk meg, hogy csupán néhány évtizeddel ezelőtt mindaz, ami Ázsiában, Latin-Amerikában vagy Afrikában történt — ezeken a „távoli“ (de mihez képest távoli?) területeken, amelyek „távoliságának“ megszűntét a maga nyhe

iróniájával már Alfonso Reyes is jelezte —, csak homályos, helyi jelentőségű eseménynek számított. Viszont mindaz, ami az utóbbi években Vietnamban, Kubában vagy Angolában történt (hogy csupán néhány példát említsünk), az egész világot érintette. Ennek megfelelően az az emberszemlélet, amelyet egy bizonyos elavult humanizmus és az annak megfelelő irodalom kultivált (amely szerint az ember lényegét tekintve férfi, fehér, polgár és nyugati — és minden egyéb kivétel), egyre inkább arra kényszerül, hogy átadja helyét annak az új, mérhetetlenül gazdagabb és egész bolygónkon kialakulóban lévő emberképnek, miszerint az ember lényegét tekintve éppen úgy nő is, valamint fekete, sárga, mesztic, továbbá munkás és paraszt, ázsiai, latin-amerikai és afrikai. És ebben a szemléletváltozásban a latin-amerikai irodalomnak is jelentős szerep jutott. Mint latin-amerikai írók, Nicolás Guillén néhány híres verssorát parafrázálva elmondhatjuk, hogy az ember végső arcképéhez mi is hozzáadjuk vonásainkat.

Hürkecz István fordítása

IRODALOM

Arguedas, José María: *No soy un aculturado*. In: *Recopilación de textos sobre José María Arguedas*. Összeállította és előszóval ellátta Juan Larco. 1976. — Benedetti, Mário: *Prólogo. Los poetas comunicantes*, Montevideo, 1972. — Cândido, Antônio: *Introducción a la literatura del Brasil*. La Habana, 1971. — Carpentier, Alejo: *Problemática de la actual novela latinoamericana*. In: *Tientos y diferencias* (ensayos). Ciudad de México, 1964. — Cornejo Polar, Antonio: *Los universos narrativos de José María Arguedas*. Buenos Aires, 1973. — Cortázar, Julio: *Algunos aspectos del cuento*. In: Casa de las Américas. 1962. nov.—1963. febr. — Henríquez Ureña, Max: *El retorno de los galeones, Bocetos hispánicos*. Madrid, 1930. — Kutyjejsikova, Vera: *Latin-Amerika órája*. Voproszi Lityeraturi, 1973. 2. — Lipschütz, Alejandro: *Perfil de Indoamérica en nuestro tiempo*. Antología 1937—1962. La Habana, 1972. — Reyes, Alfonso: *No hay tal lugar...* In: *Obras completas IX*. Ciudad de México, 1960. — Tolstoï, Léon: *Algunas palabras a propósito de La guerra y la paz*. Függelek. In: *La guerra y la paz*. Ford. Irene és Laura Andresco. La Habana, 1973.

Kazinczy Magda:
Szívárvány
(falikárpit)